

Ryszard Kapuscinski

Ében

Gödör Onitshában

Onitsha! Mindig szerettem volna Onitshát látni. Vannak mágikus nevek, amelyek vonzó, színes asszociációkat keltenek az emberben – Timbuktu, Lalibela, Casablanca. Közéjük tartozik Onitsha is. Ebben a kelet-nigériai városkában található Afrika legnagyobb piaca, de talán a világ legnagyobb piacának is nevezhetjük.

Afrikában nagyon világos a különbség a vásárszerű piac és aközött, amit bevásárló központnak vagy vásárcsarnoknak nevezünk. A bevásárló központ állandó objektum, olyasmi, aminek építészeti formája, többnyire megtervezett beépítése van, ahol ugyanazok az árusok árulnak eléggé stabil vásárlóközönségnek. Megvannak benne az állandó tájékozási pontok – ismert cégek, nagyobb kereskedők cégtáblái, színes reklámok, dekoratív kirakatok. A piac egészen más világ. A piac elemi erő, spontaneitás, rögtönzés. Népünnepély, szabadtéri hangverseny. A piac, amely elsősorban a nők birodalma, királysága, állandóan jelen van az afrikai gondolkodásban. Otthon – a faluban vagy a városkában – már jó előre arra gondolnak, hogy piacra fognak menni. Hogy vegyenek vagy eladjanak valamit. Esetleg egyik is, másik is szóba jöhet. A piac általában messze van, az ilyen kirándulás egész napot vesz igénybe, az odaúton és visszaúton pedig beszélgetni lehet (csoportosan mennek), ki lehet cserélni egymás között a híreket, pletykákat.

És maga a piac? A kereskedés helye, de a találkozások helye is. Menekülési lehetőség a mindennapok egyhangúságából, rövid pihenő, társasági élet. A piacra a nők a legjobb ruhájukat veszik föl, de előtte még gondosan elkészítik egymás frizuráját. A piacon ugyanis a vásárlással egyidőben állandó diszkrét, önkéntelen, rögtönzött divatbemutató zajlik. Ha az ember megnézi, hogy mit vesznek vagy mit adnak el ezek az asszonyok, óhatatlanul az a benyomása támad, hogy az áru itt csupán ürügy a kapcsolatteremtésre vagy a kapcsolatok fenntartására. Mert egy ilyen asszony elad, mondjuk, három paradicsomot. Vagy néhány csó kukoricát. Esetleg egy tál rizst. Milyen haszna van ebből? Mit vehet rajta? És mégis ott ül egész nap a piacon. Figyeljük meg őt alaposabban! Ül és egyfolytában a szomszédjaival trécsel, vitatkozik, nézi a hullámzó tömeget, véleményt nyilvánít, kommentál. Aztán, ha megéheznek, kicserélik egymás közt piacra hozott árujukat, és ott helyben megesszik. Egyszer Maliban figyeltem a Moptiban lévő halpiacot. Egy homokos kis téren a gyilkos hőségben vagy kétszáz asszony üldögélt. Mindegyiknek volt néhány kisebb hala. Nem láttam, hogy bárki is vásárolt volna tőlük, vagy legalább a halak ára iránt érdeklődött volna. Az asszonyok mégis elégedetten ücsörögtek, zsbongtak, hangosan tanakodtak egymás közt, rá se hederítettek a külvilágra. Gondolom, ha fölbukkant volna valamilyen vevő, nem örültek volna neki, mert elrontotta volna a multságukat.

A nagy piac nagy tömeg, óriási tolongás. Az emberek furakodnak, lökdösődnek, összepréselődnek, fuldokolnak. Amerre a szem ellát, fekete arcok tengere – mintha egységesen faragták volna ki őket bazaltkőből –, színes, tarka öltözékek forgataga.

És ebbe a tömegbe behajtanak még a teherautók is. Igen, mert az árut szét kell hordani. A gépjárművek ahhoz, hogy senkit el ne gázoljanak, el ne üssenek, hagyományok által kialakított rend szerint mozognak. A teherautó először egy méternyire hajt a tömegbe. Lassacskán, centiméterről centiméterre, lépésről lépésre araszol. A teherautó útjában álló vagy ülő asszonyok árujukat kosarakba, tálakba, kötényeikbe szedik, és befurakodva a mögöttük álló vagy ülő társnőik közé, szó nélkül, engedelmesen elhúzódnak a teherautó útjából, majd rögtön, mint a hajóorr által kettészelt hullámok, visszatérnek előbbi helyükre.

Az afrikai piac olcsó bővík óriási lerakata. Silány ócskaságok tárháza. Giccses kacatok tömkelege. Nincs itt semmiféle érték, semmi sem kelti fel az ember figyelmét, nem készíti arra, hogy vásároljon. A piac egyik végén egyforma, sárga vagy piros műanyag vödörök, tálak állnak nagy halomban, a másik végén ezernyi egyforma trikó és póló hever egymáson, míg másutt színes ruhaanyagok piramisai emelkednek a magasba, műszálas női ruhák és zakók hosszú sorai fénylenek. Az ilyen helyeken látni igazán, hogyan önti el a világot a rengeteg ócskaság, hogyan szakad rá a giccs, az utánzat, az ízlésnélküliség, értéknélküliség óceánja.

És most végre alkalmam nyílt arra, hogy megnézzem Onitshát. Az autóban már előre próbáltam elképzelni, hogyan nézhet ki mindez óriási módon megsokszorozódva, hihetetlen méreteket öltve a világ legnagyobb piacán. Sofőrömet Omenkának hívták, ügyes, ravasz ember volt, azok közé az ottani olajmezők gazdagságában nevelkedett emberek közé tartozott, akik tudták, mi az a pénz, s hogyan lehet azt utasuk zsebéből kicsalogatni. Ismeretségünk első napján, amikor elkészöntem tőle, nem adtam neki borralalót. Elment, de még csak nem is köszönt. Rossz kedvem lett, mert nem szeretem az emberek közötti hideg, formális viszonyokat. Másnap tehát adtam neki 50 nairát (helyi fizetőeszköz). Elkészönt, még el is mosolyodott. Ezen felbátorodva legközelebb 100 nairát adtam. Elkészönt, elmosolyodott és kezet nyújtott. A következő búcsúzásnál 150 naira volt a borralaló. Elkészönt, elmosolyodott, üdvözölt és szívélyesen, mindkét kezével megszorongatta a tenyeremet. Tovább emeltem az összeget 200 nairára. Elkészönt, elmosolyodott, megölelgetett, üdvözlését küldte a családomnak, és aggodalmas hangon az egészségem felől érdeklődött. Nem akarom tovább nyújtani a történetet, de odáig fajult a dolog, hogy végül akkorára növeltem az összeget, hogy nem tudtunk elválni egymástól. Omenka hangja mindig remegett a meghatottságtól, és mindig könnyes szemmel biztosított sirig tartó odaadásáról és hűségéről. Megkaptam, még fölös mennyiségben is, amit akartam: a szívélyességet, melegséget, jóságot.

Omenkával tehát Onitshába tartottunk, vagyis északi irányba (a Benini-öbölhöz viszonyítva), s először Aba, majd Owerri és Ihiala városkát hagytuk magunk mögött. A vidék arrafelé nedves, maláriás, zöld és sűrűn lakott. Az emberek egy része a kőolaj-kitermelésnél dolgozik, egy részük maniókát, egyebet természetis kis földcecskéjén, kókusz szüretel és áru, van, aki banánból és kölesből főz pálinkát, azt árulja. És mindannyian kereskednek! Afrikában is fel lehet osztani az embereket földművesekre és pásztorokra, katonákra és hivatalnokokra, szabókra és lakatosokra, van ilyen felosztás, de ennél sokkal fontosabb valami más, ami közös, ami összeköti őket – hogy mindannyian kereskednek.

Az afrikai és az európai társadalom többek között abban különbözik, hogy utóbbiban munkamegosztás van, a szakosodás, a meghatározott szaktudás, a professzionalizmus működik. Mindez Afrikában csak kis mértékben létezik. Itt, különösen manapság, az emberek százféle dolgot csinálnak, sok mindennel foglalkoznak, de leggyakrabban csak rövid ideig, és gyakran bizony nem túl komolyan. Mindenesetre nehéz itt olyan embert találni, akinek ne volna valami köze Afrika legnagyobb, elemi erejű szenvedélyéhez, a kereskedéshez.

És éppen az onitshai piac az a pont, amelybe a kereskedő Afrika minden útja és ösvénye vezet – itt futnak össze, itt keresztezik egymást.

Onitsha azért is izgatott annyira, mert ez az általam ismert egyetlen olyan piac, amely saját irodalmat hozott létre és fejlesztett ki, ez az Onitsha Market Literature. Onitshában több tucat nigériai író él és alkot, írásaikat a piacon saját nyomdával és könyvesboltal rendelkező számtalan helybéli kiadó valamelyike adja ki. Elég vegyes irodalom ez – szerelmes regények, költemények, szkeccsek (utóbbiakat aztán a piacon nagy számban működő színjátszó csoportok elő is adják), bulvár komédiák, népi bohózatok és zenés vígjátékok. Rengeteg a didaktikus történet, még több a különféle tanácsadó, mint például – *Hogyan legyek szerelmes?* vagy – *Hogyan ne legyek szerelmes?*, aztán az olyan szirupos regény, mint: *Mabel, avagy az édes méz, amely eltűnt* vagy *Szerelmi játékok, aztán csalódás*. Mindnek az a célja, hogy meghasson, könnyeket fakasszon, ugyanakkor azonban tanítson és önzetlenül tanácsokat is adjon. Az irodalomnak hasznot kell hajtania, vélik az onitshai szerzők, s találnak is maguknak a piacon szép számú, élményt és bölcsességet kereső hallgatóságot. Akinek nincs pénze a brosúra méretű remekműre (vagy mindközönségesen nem tud olvasni), az pár fillérért meghallgathatja a mű mondanivalóját valamelyik szerzői esten, ilyeneket ugyanis gyakran tartanak a narancsot, jamszot vagy hagymát árusító bodegák árnyékában.

Onitsha előtt néhány kilométerrel az út enyhe ívben fordul a város felé. Már ebben a kanyarban álltak az autók, látszott, hogy jókora dugó van előttünk, hogy várni kell, annál is inkább, mivel abból az irányból ez volt az egyetlen városba vezető út. Ez az út, az Oguta Road jó pár kilométerrel odébb pont a híres piacba torkollott. Egyelőre azonban teherautók közé szorítva álltunk a hosszú dugóban. Eltelt egy fél óra, aztán egy óra. A helybéli sofőrök láthatóan tisztában voltak a helyzettel, mert kényelmesen elheveredtek az útszéli árok partján. Én azonban siettem, még aznap vissza kellett érnem a háromszáz kilométernyire lévő Port Harcourtba. Az út keskeny volt, egy nyomsávós, autók beszorult más járművek közé, manőverezésre semmi esélyünk nem volt. Elindultam hát gyalog, hogy megnézzem, mi okozza a dugót. Borzalmas hőség volt, ahogyan az már Afrikában lenni szokott délidőben, alig vánszorogtam hát. Végre célba értem. Már a városban voltam, az utca mindkét oldalán falazott, rozsdás hullámlemezzel borított alacsony házak és földszintes üzletek sorakoztak, széles verandáik árnyékában szabók ültek varrógépeik mellett, asszonyok mostak, teregettek. Az utca egyik pontján tömeg verődött össze, ideges szaladgálást láttam, gépkocsik motorjai zúgtak, kiáltások, rikkantások hallatszottak. Amikor átfurakodtam a tömegen, az út közepén megpillantottam egy jókora gödört. Több méter mély, meredek falú, széles gödör volt, alját zavaros, sáros víz töltötte ki. Az utca itt olyan szűk volt, hogy nem lehetett a gödört megkerülni, s annak, aki be akart jutni a városba, először be kellett hajtania a gödörbe, bele kellett süppednie a pocsolós vízbe arra számítva, hogy valahogy csak kiszabadíthatja magát onnan.

A dolog a következőképpen nézett ki: a gödör alján, félig a vízben földimogyoróval megrakott, hatalmas teherautó vesztegelt. Félmeztelen fiúk csapata pakolta le a mogyorós zsákokat fölfelé kapaszkodva a gödör oldalán. Egy másik csoport köteleket erősített a teherautóhoz, hogy kihúzhassák. Még mások a vízben sürgölődtek, deszkákat, gerendákat próbáltak a teherautó kerekei alá helyezni. Akiknek elfogyott az erejük, kimásztak pihenni. Az utcán már sorakoztak az asszonyok, akik meleg ételt – csipős szósszal leöntött rizst, maniókalepényt, sült jamszgyökeret, földimogyoró-levest – árultak. Más asszonyok helyi limonádéval, rummal, banánsörrel kereskedtek. Néhány fiú cigarettát és ráógumit árult. Végül, amikor már mindent előkészítettek, az összes földimogyorót kipakolták, az emberek hozzáálltak, hogy kihúzzák a teherautót. A fiúk egy része hangos buzdítások közepette nekiveselkedett a köteleknek, a többiek vállakkal tolták a karosszériát. A teherautó makacszkodott, vissza-visszacsúszott, szinte már hanyattfordult. Végül azonban közös erőfeszítéssel csak felhúzták az aszfaltra. A bámészkodók tapsoltak, örömeikben egymás vállát veregették, a gyerekek tánra perdültek.

Egy perc múlva már a következő, sorára váró jármű kinlódott a hatalmas gödör alján. Észrevettem azonban, hogy ennek kiszabadításával egészen más emberek foglalkoztak. Hozták magukkal saját köteleiket, láncukat, deszkáikat, lapátjaikat. Azok, akik az előző teherautónál szorgoskodtak, már szétszéledtek. A munka ezúttal szokatlanul keservesnek és nehéznek bizonyult – egy különlegesen nehéz, hatalmas Bedford teherautót kellett kihúzni. Ezt csak részletekben, fokozatosan lehetett megoldani. Minden újabb nekilődülés előtt hosszadalmas vita folyt arról, hogy milyen módszer lenne a leghatékonyabb. A Bedford csúszkált, motorja, mint egy őrlött, vonyított, a rakodótér veszélyesen megbillent.

A gödör minden jármű után egyre mélyebb lett. Alja már vizes, ragacsos latyakká vált, amelyben a kerekek egyhelyben pörögtek betérvén a bámészkodókat sárral és sóderrel. Végiggondoltam, hogy két-három napig kell itt várakoznunk, mire sorra kerülünk, s mi is a gödör sáros alján találjuk magunkat. Vajon mennyit kérnének az emberek a kimentésünkért? Ennél is fontosabb volt azonban a következő kérdés: hogyan kerülünk ki ebből a kelepceből? Már nem gondoltam az onitshai piacra, a színes forgatagra, a vásári ponyva-irodalomra. Nekem vissza kellett térnem Port Harcourtba. Előbb azonban még elindultam, hogy fölfedezzem a bedugult Oguta Road környékét, nyelvet fogjak, megnézzem, hogyan élnek ott az emberek, mit mondanak.

Azt rögtön észrevettem, hogy a gödör környéke a helyi élet központjává vált, vonzotta az embereket, érdeklődést keltett bennük, tevékenységre ösztönözte őket. Az álmos, halott elővárosi lyukból, ahol az utcán munkanélküliek szunyókálnak, gazdátlan, maláriás kutya-falkák garázdálkodnak, a szerencsétlen gödör következtében hirtelen, spontán módon dinamikus, forgalmas, zajos negyed lett. A gödör munkát adott a munkanélkülieknek, akik mentőosztagokat alkotva segédkeztek, s ezzel pénzt kerestek. A mozgókonyhás asszonyok vevőinek száma is megnövekedett. A forgalmat lassító, utat lezáró gödör jótéteményeként az addig üres környékbeli boltokban kényszerű vevők bukkantak fel – a sorokra váró járművek sofőrjei, utasai. Az utcai cigaretta- és üdítőárusok sem panaszkodhattak a forgalomra.

Sőt, még tovább megyek – a környező házak falán friss, ákom-bákom „Hotel” feliratok jelentek meg csalogatva azokat, akiknek egész éjszaka ott kellett várniuk, hogy eljussanak a gödörig. A környékbeli autójavító műhelyek is megélénkültek – a sofőrök, kiharaszálva a kényszerű várakozást, megjavították a kisebb hibákat, fölfújatták a kerekeket, föltöltötték az akkumulátorokat. Megszaporodott a szabók, suszterek munkája is, fölbukkantak a fodrászok, észrevettem néhány kuruzslót is, akik mindenre jó gyógyfűveket, kígyóbört, kakastollat kínáltak. Afrikában ezeket a mesterségeket mind vándorolva, vevőt keresve úzik az emberek, s ha olyan alkalom bukkan fel, mint az onitshai gödör, tömegesen azonnal ott teremnek. A társasági élet is színt kapott: a gödör környéke találkozások, beszélgetések, viták színhelyévé, gyerekek játszóhelyévé vált.

Az, ami az Onitshába tartó sofőrök számára átok volt, megváltás lett az Oguta Road lakói, az egész, általam ismeretlen nevű negyed számára. Újból bebizonyosodott, hogy minden rossznak megvannak a maga védői, hiszen mindenütt akadnak olyanok, akiket ez a rossz élet, akiknek esélyt ad, sőt, életük értelmét jelenti.

Sokáig nem hagyták az emberek, hogy a gödört eltüntessék. Ezt onnan tudom, hogy amikor évekkel később Lagosban nagy átéléssel meséltem onitshai kalandomról, közömbös hangon így válaszoltak: – Onitsha? Ott mindig ez van.

Eritreai jelenetek

Asmera, reggel öt óra. Hűvös idő, sötétség. Váratlanul egyszerre két hang veri fel a város csöndjét – a Via Independencián álló

székesegyház harangjának ünnepélyes, mély hangja és a székesegyház közelében lévő mecset műezzinének nyújtott, éneklő kiáltása. A két hang néhány percre megtölti a teljes teret, összekapcsolódnak, erősítik egymást, győzedelmes, egybehangzó ökumenikus duettet alkotnak, amely elűzi az alvó utcák csöndjét, és fölébreszti az ott lakókat. A hol emelkedő, hol ereszkedő harangszó egyfajta messzehangzó kísérezőként alkot, emelkedett és üde allegróként kapcsolódik a rajongó szórához, amellyel a homályban megbúvó műezzin szólítja a híveket az első, a napot megnyitó, *salad as-subh* nevű imához.

Kábultan ettől a reggeli zenétől, fázósan és éhesen bandukolok az üres utcákon a buszpályaudvar felé, mert még ma Mitsiwába szeretnék eljutni. Az Asmera és Mitsiwa közötti távolság még a nagy Afrika-térképeken is alig körömföld és valóban nem nagy, mert csak százötven kilométer, az autóbussznak azonban öt óra kell, hogy a közel két és félezer méternyi magasból a tengerszintre ereszkedjék, Mitsiwa ugyanis a Vörös-tengemél fekszik.

Asmera és Mitsiwa a legfiatalabb afrikai állam, az alig három milliós Eritrea két legnagyobb városa. Eritrea, amely a múltban sosem volt önálló állam, előbb Törökország, aztán Egyiptom, majd a XX. században sorrendben Olaszország, Anglia és Etiópia gyarmata volt. 1962-ben Etiópia, tíz évig tartó fegyveres hódító harc után, saját tartományának kiáltotta ki Eritreát, mire annak lakói meghirdették az Etiópia elleni felszabadító háborút, az kontinens történelmének leghosszabb, harminc évig tartó háborúját. Amikor Addisz-Abeában Hailé Szelasszié uralkodott, az amerikaiak támogatták őt Eritreával szemben, a császár uralmát megdöntő Mengistut aztán az oroszok segítették. Ennek a háborúnak a reliktumai Asmera egyik nagy parkjában, az ott berendezett háborús múzeumban tekinthetők meg. A múzeum igazgatója egy fiatal költő és gitárművész, egykori partizán – a nagyon kedves, vendégszerető Aforki Arefaine. Aforki előbb az amerikai ágyúkat, tankokat mutogatja meg, aztán a szovjet géppisztolyok, aknák, katyusák és MIG-ek egész arzenálját. – Ez mind semmi! – mondja. – Látnád csak Debre Zeytet!

Nehéz volt engedélyt szerezni, de végül csak eljutottam az Addisz-Abebatól mintegy hatvan kilométernyire fekvő Debre Zeytbe. Mezei utakon haladtunk egy sor katonai őrhelyet hagyva magunk mögött. Az utolsó őrhely katonái kinyitják a lapos hegytetőn álló kis térre nyíló kaput. A látvány innen egészen egyedülálló. Előttünk, amerre a szem ellát, egészen a távoli, ködös láthatárig lapos, fátlan síkság húzódik. Az egész síkságot gondosan összerakott hadifelszerelés borítja. Kilométereken át húzódnak a különféle kaliberű ágyúk erdei, a közepes és nagy tankok sugárútjai, a léghárító- és mozsárágyúk négyoszlopa, számszámra soracélozott és könnyű harcokcsik, a mozgó rádióadók és kételtűek. A hegy másik oldalán pedig óriási hangárok és raktárak sorakoznak, hangárok, amelyek még összeszereletlen MIG-ek törzseit takarják, és raktárak tele lőszerrel és aknákat tartalmazó ládákkal.

Ami a legmegdöbbentőbb és legszédszerűbb, az a különféle fegyverek iszonyatos tömege, a több tízezer tonnányi géppuska, hegyi tarack, harci helikopter hihetetlen mennyisége, óriási halmaza. Mindez mint Brezsnyev Mengistunak szánt ajándéka éveken át ömlött Moszkvából Etiópiába. Igen ám, csak hogy Etiópiában nem volt ember, aki ennek a fegyverzetnek akár csak a tíz százalékával is bánni tudott volna! Ennyi tankkal egész Afrikát meg lehetett volna hódítani, az ágyúk és katyusák tűzével az egész földrészt porrá lehetett volna égetni! Bolyongva a mozdulatlan acélváros halott utcáin, ahol mindenünnen sötét, megrozsdásodott ágyúcsövek bámultak rám némán, ahol minden sarok mögül tankok hernyótalpainak masszív fémfogai viczorogtak rám, arra az emberre gondoltam, aki Afrika meghódításáról, látványos afrikai *blitzkrieg* végrehajtásáról álmodozva, fölépítette ezt a Debre Zeyt nevű katonai nekropoliszt. Ki lehetett ez az ember? Moszkva addisz-abebai nagykövete? Usztyinov marsall? Maga Brezsnyev?

– Hát Tira Avolót láttad-e? – kérdezte egyszer Aforki. Igen, láttam Tira Avolót, amely a világ csodája. Asmera, a maga olasz mediterrán építészetével, nagyszerű, örökösen meleg, napfényes tavaszt idéző éghajlatával, nagyon szép város. Ennek a városnak a luxus palotanegyede Tira Avolo. A gyönyörű villákat virágtengerben úszó kertek övezik. Királyi pálmák, magas élősövények, úszómedencék, zöld gyepszőnyegek, színes virágágyások, a növények, színek, illatok szüntelen paradéja – igazi földi Paradicsom. Amikor a háború idején az olaszok elhagyták Asmerát, a Tira Avolo negyedet az etióp és szovjet tábornokok és családjaik vették birtokukba. Semmiféle Szocsi, Szuhumi vagy Gagra nem veheti föl a versenyt Tira Avolo éghajlatával és komfortjával. Így aztán a Vörös Hadsereg vezérkarának fele, minthogy az Azúr-partra vagy Caprira tilos volt utaznia, Asmerában töltötte vakációját, s egyúttal segítséget nyújtott Mengistu seregeinek az eritreai partizánokkal folytatott harcban.

Az etióp katonaság széles körben alkalmazott napalmot. Az eritreaiak, menedéket keresve a napalm elől, lefedett óvhelyeket, álcázott földalatti folyosókat, rejtékhelyeket építettek. Az évek során egy második, szó szerint föld alatti, mások számára megközelíthetetlen, rejtek országot építettek föl, amelyben szabadon mozoghattak az ellenség tudta nélkül. Az eritreai háború – s ez maguk az eritreaiak is büszkén hangoztatják – nem holmi bozótháború, *bush-war*, nem a warlordok pusztító, rabló irtóhadjárata volt. A föld alatti államban iskolákat és kórházakat, bíróságokat és árvaházakat, fegyvergyártó és egyéb műhelyeket működtettek. Az analfabéták országában minden harcosnak tudnia kellett írni, olvasni.

Az, ami az eritreaiak vívmánya és büszkesége volt, most legfőbb gondjukká, drámájukká vált. A háború ugyanis 1991-ben véget ért, s két év múlva Eritrea független állam lett.

Ebben a kicsi, a világ legszegényebb országai közé tartozó államban ott van a viszonylag képzett fiatalok mintegy százezres serege, amellyel nem tudnak mit kezdeni. Az országban nincs semmiféle ipar, a mezőgazdaság válságban van, a városok romokban, az utak tönkretéve. Reggelente százezreny katonák ébred fel úgy, hogy nincs mit csinálnia, mindenekelőtt pedig nincs mit ennie. Egyébként nemcsak a katonákról van szó. Civil barátaik, testvéreik sorsa is hasonló. Elég végigmenni Asmera utcáin délidőben. A fiatal állam még kevéske hivatalának alkalmazottai a közeli bárókba, étkezdékbe tartanak, hogy bekapjanak valamit. Fiatalok tömegeinek azonban nincs hova menniük – munkát nem kapnak, nincs egy fillérjük sem. Lődörögnek, a kirakatokat bámulják, az utcasarkokon ácsorognak, padokon ücsörögnek – télenek és éhesek.

Elhallgat a székesegyház harangja, a műezzin hívó hangja, Jemen hegyei mögött fölbukkan a vakító, tüzes napkorong. Autóbusszunk, egy nagyon, nagyon öreg Fiat, amelynek már színét sem lehet megállapítani, annyiszor kalapálták ki rozsdáta karosszériáját, lefelé bukducsol a két és félezer méternyi magasból a nyaktörő úton. Meg sem kíséreltem leírni azt az utazást. A sofőr, egy fiatal, ügyes, figyelmes férfi, mint egyetlen európaít, maga mellé ültet. Tudja jól, mit jelent ezen az úton vezetni, ismeri az összes nyaktörő csapdát. Száz kilométeren több száz kanyar van – tulajdonképpen az egész útvonal csupa kanyar, ráadásul a keskeny, csúszós sóderrel és laza kavicsal felszórt, egész idő alatt szakadékok szélén futó utat semmiféle korlát, védőfal nem szegélyezi.

Ha az embernek nincs tériszonya, és lenéz a mélybe, számos helyen láthatja odalenn, a szakadék alján mindenféle autóbusszok, teherautók, páncélszerek roncsait, a legkülönbözőbb állapotok – alighanem tevék, öszvérek, szamarak – csontvázait. Némelyek közülük már nagyon régiek, de vannak – s ez a félelmetesebb – egészen frissek is. A sofőr és az utasok együttműködnek, láthatóan összeszokott együttest alkotnak: amikor kanyarhoz közeledünk, a sofőr hosszan elnyújtva így kiált: -íííaaahh, s erre a jelszóra az utasok a kanyar ívével ellenkező irányba hajolnak, így képeznek némi ellensúlyt, különben a busz erőteljesen a szakadékba zuhanna.

Egy-egy kanyarban tarkabarka, szalagokkal, művirágokkal és naív festők modorában festett ikonokkal feldíszített kopfolt látni, amely körül néhány sovány, szikkadt testű szerzetes forgolódik. Amikor az autóbussz lassít, agyagtálcáskákat nyújtanak az ablakok felé, hogy az utasok áldozati adományt dobjanak beléjük, a szerzetesek ugyanis cserében imádkozni fognak, hogy szerencsés legyen az utazás, legalábbis a következő kanyarig szerencsés.

Minden kilométer új látványt ígér, minden hegy mögül más táj tárul elénk, menet közben látjuk, hogyan állnak össze egyre újabb panorámák, hogyan fitogtatja a természet a maga szépségeit, bájait. Mert az út egyszerre borzalmas is, gyönyörű is. Odalenn a mélyben bokrok közé bújt kis település, távolabb egy kolostor – világos falai fehér lángként világítanak a hegyek sötét hátterében. Amott egy gigantikus méretű, száz tonnás, ketté hasított szikla – mekkora villám hasíthatta ketté! – ékelődik egy tisztás közepébe, másutt egy egész kőmezőt látni – előbb csak lazán, szanaszét heverő köveket, amelyek később közelebb kerülnek egymáshoz, összerendeződnek; ez annak a jele, hogy ott muzulmán temető van. Itt, mint egy klasszikus tájképen, gyors patak csillámlik, ott egymásra torlódó sziklák képeznek holmi égi kapukat, kanyargós labirintusokat, patetikus oszlopokat.

Ahogy telik az idő, s egyre lejjebb és lejjebb jutunk a kanyarok örült körhintáján forogva, folyton az élet és halál határán egyensúlyozva, érezzük, hogyan lesz mind melegebb, aztán már nagyon meleg, fullasztó meleg, végül pedig, mintha óriási lapáton hajítanának bele minket, néhátolagos olvasztókemencében találjuk magunkat. Izzó martinkemencében – megérkeztünk Mitsiwába.

Előbb még azonban, néhány kilométernyire a várostól, véget érnek a hegyek, s az út egyenesen, laposan fut tovább. Ahogy erre az útra érünk, a sofőr megváltozik, sovány alakja ellankad, arcizmai kiengednek, megenyhülnek. Mosolyog. A mellette tornyosuló kazetták közül kivesz egyet, beteszi a magnóba. A kopott, behomokozódott szalagról valami helyi énekes rekedt hangja szól. A dallam keleti, sok benne a magas, vágyódó, szentimentális tónus. – Azt éneklí, hogy a lány szemé olyan, mint két hold – fordítja a szöveget a dalba feledkezett sofőr. – És hogy ő szereti ezeket a szemeket.

Beérünk a romokban álló városba. Az út mindkét oldalán hegyekben tornyosulnak a töltényhüvelyek. Kiegett házfalak, szilánkokra tördelt fatörzsek. Egy asszony megy a kihalt utcán, két fiúcska egy tönkrement teherautó sofőrfülkéjében játszik. A belváros egyik homokos, négyzetalakú kis terére érünk. Körülöttünk zöldre, rózsaszínűre és sárgára festett, nyomorúságos földszintes házak. A repedezett falakról hámlík a vakolat, kopik le a festék. A tér egyik, valamelyest árnyékos zugában három idős férfi szunyókál. A földön ülnek, turbánjukat a szemükre húzták.

Eritrea két magassági szint, két éghajlat, két vallás. A magasan fekvő, hűvösebb területen, ahol Asmera is fekszik, a tigrinyák laknak. Az ország lakóinak nagy részét ők teszik ki. A tigrinyák kopt keresztények. Eritrea másik fele forró, félsivatagi síkság – a Vörös-tenger Szudán és Dzsubuti között elterülő partja. Itt különféle pásztorok törzsek laknak, amelyek iszlám vallásúak (a kereszténység nehezebben viseli el a trópusokat, az iszlám jobban érzi ott magát). Mitsiwa – a kikötő és a város – ez utóbbi világhoz tartozik. A Vörös-tengernek ez a vidéke, ahol Mitsiwa és Aseb is fekszik, az Ádeni-öböl, ahol Dzsubuti, Áden és Berbera található, bolygónk legforróbb része, valóságos földi pokol. És valóban, amikor leszálltam az autóbusról, olyan hőség vágott mellbe, hogy elakadt a lélegzetem, úgy éreztem, hogy a minden felől támadó forróságtól rögtön megfulladok. Rájöttem, hogy valahol árnyékba kell rejtőznom, különben elájulok. Elkezdttem nézgelődni a kihalt városban, kerestem az élet valamilyen nyomát. Sehol nem láttam semmiféle feliratot, kétségbe esve indultam útnak. Tudtam, hogy nem jutok messzire, mégis elindultam, vánszorogtam, olyan erőfeszítéssel raktam előre hol a jobb, hol a bal lábamat, mintha süppedős, mély mocsárban haladnék. Végre megpillantottam valami bárfeleséget, amelynek bejázatát kartonfüggöny fedte. Elhúztam a függönyt, beléptem, és a legközelebbi padra rogytam. Zúgott a fülem, mert a hőség mintha folyton sűrűsödött volna, egyre borzalmasabbá vált.

A félhomályban, az üres bár mélyén kosztól ragadó, kopott pultot pillantottam meg, rajta két fejet. Messziről olyan volt, mintha valaki két levágott fejet tett volna a pultra, s aztán elment. Igen. Alighanem ez történt, mert a két fej meg se moccant, semmiféle életjelt nem adott. Azt azonban már nem tudtam végiggondolni, hogy ki hozhatta ide a fejeket, és miért hagyta itt őket. Figyelmemet a pult mellett álló, vizesüvegekkel teli rekesz foglalta le. Összeszedtem minden erőmet, a rekeszhez vánszorogtam, és inni kezdtem. Egyik üveget a másik után ürítettem ki. Csak ekkor nyílt ki az egyik fej szempárja, s figyelte, mit csinállok. De a két pincérlány továbbra is mozdulatlanul feküdt a pultra borulva, a nagy hőségben úgy megdermedtek, mint két gyíkocská.

A bárban, ahol víz is volt, árnyék is volt, most már nyugodtan vártam, hogy elműljön a déli forróság, aztán elindultam szállodát keresni. Látni lehetett, hogy Mitsiwa tehetős negyedei a trópusi, arab-olasz építészet bájos keverékei lehettek. Ekkor azonban, pár évvel a háború után, a házak többsége még mindig romokban hevert, a járdákat pedig téglá-, szemét- és üveghalmok borították. A város egyik legfőbb útkereszteződésében hatalmas, kiegett orosz T-72-es harckocsi éktelenkedett. Láthatóan nem tudták onnan eltávolítani. Eritreában nem akadt olyan emelő, amely elbírta volna. Nem akadt akkora szállító jármű, amelyre fölfért volna. De olvasztó sem, ahol megolvaszthaták volna. Egy olyan országba, mint Eritrea, lehet hatalmas tankot vinni, löni is lehet belőle, de ha tönkremegy, vagy ha kiég, tulajdonképpen nem tudnak a ronccsal mit kezdeni.

Egy afrikai fa árnyékában

Vége az utazásnak. Legalábbis azon részének, amelyről eddig írtam. Most még – visszafelé tartva – rövid pihenő egy afrikai fa árnyékában. A fa egy Adofó nevű falucskában nő, amely az etiópiai Welega tartományban található, nem messze a Kék-Nílustól. Hatalmas, sűrű levelű, örökzöld mangófaról van szó. Aki Afrika fensíkjain, a határtalan Sahelben és a szavannákon utazik, állandóan ismétlődő, meghökkenítő képpel találkozik: az óriási, napégette homokos földön, a kiszáradt, elsárgult fűvel és ritkásan növény, száraz, tüskés bokrokkal fedett síkságon időről időre felbukkan egy-egy magányos, hatalmas koronájú fa. Zöldje buja és friss, olyan élénk színű, hogy a látóhatár szélén már messziről jól látható foltot képez. Levelei, bár szélnek nyoma sincs, állandóan mozognak és villognak. Hogy kerül ez a fa a kihalt, holdbéli táj közepébe? Miért éppen itt nő? Miért csak egy fa? Honnan veszi az életadó nedveket? Néha több kilométert kell megtenni, míg a következő fával találkozunk.

Lehet, hogy valamikor sok fa nőtt itt, talán egy egész erdő, de kivágták, fölégették, és csak ez az egy mangófa maradt meg. A környékbeliek ügyeltek arra, hogy megmaradjon, tudván, mennyire fontos, hogy éljen. Mert minden ilyen magányos fa körül egy-egy falucska fekszik. Ha messziről megpillantunk egy ilyen mangófát, tulajdonképpen bátran elindulhatunk abba az irányba, mert biztosan találunk ott embereket, egy korty vizet, és talán valami ennivalót is. Ezek az emberek azért mentették meg a fát, mert nélküle nem tudnának élni: abban a tűző napon az embernek, ahhoz, hogy életben maradjon, árnyékra van szüksége, márpedig ennek az árnyéknak a letéteményese, forrása éppen a fa.

Ha a falucskában van tanító, a fa alatti árnyékos hely szolgál iskolául. Reggel itt gyűlik össze a falubeli gyereksereg. Nincsenek osztályok, korhatárok, aki akar, eljön. A tanító a fatörzsről rögzít egy papírra nyomtatott ábécét. Egy fadarabbal mutogatja a betűket, a gyerekek nézik és ismételtetik azokat. Emlékezetből kell tanulniuk – nincs mire és nincs mivel írniuk.

Dél felé, amikor fehéren izzik az égbolt, aki teheti, a fa árnyékába menekül: gyerekek és idősebbek, s ha vannak állatok, azok is – tehének, birkák, kecskék. A déli órák hőségét jobb a fa alatt átvészelní, mintsem a sárkunyhóban. A viskó szűk és füledt, a fa alatt több a hely, és némi levegőmozgásra is van remény.

A déli órák a legfontosabbak – az idősebbek ilyenkor gyűléseznek a fa alatt. A mangófa az egyetlen hely, ahol összejöhetnek, beszélgethetnek, a faluban ugyanis nincs egyetlen nagyobb helyiség sem. Az emberek önként, lelkesen jönnek ezekre a

megbeszélésekre, az afrikaiak kollektív szellemiségű emberek, nagy szükségét érzik annak, hogy részt vegyenek mindenben, ami a közösségi élet része. Minden döntést közösen hoznak meg, közösen oldják meg a vitás kérdéseket, közösen határoznak arról, hogy ki mennyi földet kapjon művelésre. Hagyomány, hogy minden döntésnek egyhangúnak kell lennie. Ha valakinek más a véleménye, a többség addig győzködi, míg véleményét meg nem változtatja. Ez néha a végtelenségig eltart, az ilyen vitákat ugyanis a határtalan szócséplés jellemzi. Ha a faluban valakinek nézeteltérése támad a másikkal, a fa alatt összeülő bíróság nem azt vizsgálja, kinek van igaza, hanem kizárólag a konfliktus feloldásával, a felek kiegyezésével foglalkozik, elismerve mindkét oldal igazát.

Amikor véget ér a nap, és besötétedik, a gyűlés résztvevői szétszédnek házaikba. Sötétben nem lehet vitatkozni, a vitában látni kell a beszélő arcát, ellenőrizni kell, hogy beszéde és tekintete ugyanazt fejezi-e ki.

Ekkor a fa alatt az asszonyok, az öregek és a mindenre kíváncsi gyerekek gyűlnek össze. Ha van fájuk, tüzet gyújtanak. Ha van víz és menta, sűrű, tömény teát készítenek. Kezdődik a legkellemesebb időszak, amelyet a legjobban szeretek – a nap eseményeinek felsorolása, olyan történetek mesélése, amelyekben keverednek a tények és képzelgések, a vidám és a félelmet keltő dolgok. Mi zajongott úgy reggel a bokrokban, mi volt az a sötét és dühös valami? Mi lehetett az a furcsa madár, amelyik elrepült odafönt, aztán hirtelen eltűnt? A gyerekek a lyukjába kergettek egy vakondot. Aztán szétkotorták a lyukat, de a vakond nem volt sehol. Hova lett? A napi események sorolása közben hol ennek, hol annak jut eszébe, hogy egyszer, régen az öregek is meséltek arról, hogy valamilyen titokzatos madár elrepült a falu fölött, aztán eltűnt, valaki más meg arra emlékszik, hogy már az ükapja is mesélte, hogy régóta zajong a bokrok között valami rejtélyes, sötét alak. Milyen régóta? Emberemlékezet óta. Mert itt az emberi emlékezet a történelem határa. Korábban nem volt semmi sem. A korábban fogalma itt nem létezik. Történelem az, ami az emberek emlékezetében él.

Afrika, leszámítva az iszlám Északot, nem ismerte az írást, a történelem itt mindig szájhagyomány útján terjedő legenda volt, közösségi mítosz, amely spontán módon keletkezett a mangófa alatt, sötét esteiken, amikor csak az öregek reszkető hangja hallatszott, mert a nők és a gyerekek ámulva hallgattak. Ezért olyan fontosak az esti órák, mert ez az az időszak, amikor a közösség azon elmélkedik, hogy ki is valójában, honnan is származik, ilyenkor tudatosítja magában saját különállását, másságát, ilyenkor határozza meg önazonosságát. Ilyenkor beszélgetnek az ősökkel, akik ugyan eltávoztak már, de mégis jelen vannak, vezetik az élőket útjuk során, megvédik őket minden rossztól.

Az esti csönd ott, a fa alatt csak látszólagos. A valóságban a legkülönbözőbb hangok, zajok töltik ki. És jönnek a hangok mindenhonnan – a magas ágak közül, a közeli bozótosból, a föld alól, az ég magasából. A legjobb ilyenkor közel lenni egymáshoz, a többiek jelenléte bátorsággal, önbizalommal tölti el az embert. Az afrikaiak állandóan veszélyben érzik magukat. Ezen a földrészen a természet olyan hatalmas és agresszív formákat ölt, olyan bosszúálló és félelmetes maszkokat vesz föl, olyan csapdákat állít az emberek, hogy az ott lakók állandó félelemben, aggodásban, a jövő bizonytalanságának érzésében élnek. Itt minden megsokszorozott, megnagyobbodott, hisztérikusan eltúlzott formában jelenik meg. Ha vihar van, a mennydörgés az egész bolygót megrázza, a villámok pedig cafatokra tépik az eget, ha felhőszakadás van, az égből összefüggő esőfal zúdul a földre, amely pillanatok alatt előnt, a földre paszíroz minket, ha szárazság van, az olyan, amely egyetlen csepp vizet sem hagy, és biztosan szomszédunk halunk. A természet és ember viszonyában nincs semmiféle enyhítő tényező, semmiféle kompromisszum, köztes állapot, fokozat. Csak birkózás, küzdelem, életre, halálra szóló harc van. Az afrikai ember születése pillanatától haláláig fronton él, ahol földrésze kivételesen ellenséges természetével vív harcot, és már maga az a tény, hogy életben tud maradni, hogy nem pusztul el, győzelmet jelent.

Este van tehát, ülünk egy nagy fa alatt, egy kislánytól pohárka teát kapok. Hallgatom az embereket, akiknek mozdulatlan sötétségbe olvadó arca fényes és erős vonású, mintha ébenfából faragták volna. Nem sokat értek abból, amit mesélnek, de hangjuk komoly és elfogódott – felelősséget éreznek népük történelméért. Meg kell őrizniük, és tovább kell adniuk. Senki sem mondhatja, hogy olvassátok el történelmünket a könyvekben. Ilyen könyveket ugyanis senki sem írt, ilyen könyvek nincsenek. Csak az a történelem van, amelyet itt most el tudnak mondani. Sosem lesz olyan történelmük, amelyet Európában tudományos, objektív leírásnak neveznek, nekik ugyanis nincsenek dokumentumaik, följegyzéseik, és az elődöktől hallott történeteket minden nemzedék megváltoztatja, módosítja, alakítja, színesíti. Ám éppen azért, mert nem nehezedik rá az archívumok súlya, az adatok, dátumok szigorúsága, ez a történelem a maga legkristálytisztább formájában – a mítosz formájában – jelenik meg.

Ezekben a mítoszokban dátumok és mechanikus időegységek – napok, hónapok, évek – helyett másfajta meghatározások szerepelnek, olyanok, mint: „régén”, „nagyon régén”, „olyan régén, hogy már senki sem emlékszik arra az időre”. És mindent el lehet helyezni ezekben a meghatározásokba, időrendbe lehet rakni. Csakhogy ez az idő nem lineárisan alakul és fejlődik, hanem olyan mozgást vesz föl, mint bolygónk – egyenletes körforgást. Ebben az időkonceptióban nem létezik a fejlődés fogalma, helyét az állandóság, a maradandóság fogalma foglalja el. Afrika az állandóság kontinense.

Későre jár, mindenki aludni tér. Kezdődik az éjszaka, a szellemek ideje. Hol gyülekeznek például a boszorkányok? Köztudott dolog, hogy a fa ágain, a levelek közé rejtőzve gyülekeznek, tanácskoznak. Jobb elmenni a fa alól és nem zavarni őket, mert ki nem állhatják a leselkedőket, hallgatózókat. Könnyen bosszút állhatnak, betegséget, fájdalmat, halált terjeszthetnek.

A mangófa alatti hely hajnalig üres marad hát. Pirkadatkor egyszerre jelenik meg a földön a nap sugara és a fa árnyéka. A napfény fölébreszti az embereket, akik azonnal menedéket, árnyas helyet keresnek. Furcsa, de igaz, hogy az ember élete itt olyan mulékony és törekeny dologtól függ, mint az árnyék. Éppen ezért a fa, amely az árnyékot nyújtja, több, mint egyszerű fa – maga az élet. Ha villám csap a mangófába és elégeti azt, az embereknek nem lesz hova rejtőzniük az egető nap elől, nem lesz hol összegyűlniük. Ha nem tudnak gyűlésezni, nem tudnak fontos dolgokban dönteni, határozatot hozni. Legelső sorban is nem fogják tudni történelmüket mesélni, amelyet pedig csak a fa alatti esti beszélgetések szájhagyománya tart fenn. Így aztán hamar elvesztik a múltjukra vonatkozó tudást, emlékezetet. Múlt nélküli emberekké, vagyis senkikké válnak. Elvesztik azt, ami összetartotta őket, szétszóródnak, ki-ki magányosan megy, amerre lát. Csakhogy a magányosság elképzelhetetlen Afrikában, a magára maradt ember egy napot sem bír ki, halálra van ítélve. Ezért aztán, ha a villám szétszabdálja a fát, azok az emberek is elpusztulnak, akik az árnyékában éltek. Ezt állítja a mondás is: az ember nem éli túl a maga árnyékát.

Az árnyék mellett a víz a másik legnagyobb érték.

– A víz minden – mondja Ogotemmeli, a Maliban élő dogon törzs bölcse. – A föld a vízből származik. Meg a vér is.

– A sivatag megtanít arra – mondta nekem egy szaharai vándorkereskedő Niameyben –, hogy van valami, amit jobban lehet kívánni és szeretni, mint egy nőt. Ez pedig a víz.

Árnyék és víz – két tűnényen, bizonytalan dolog, amelyek megjelennek, aztán eltűnnek, ki tudja, hová.

Két életforma, két helyzet: mindenkét, aki először kerül egy amerikai szupermarketbe, gigantikus, végelethatatlan sétálóutcába, mellette vág az ott felgyülemlett áruk gazdagsága, sokfélesége, az a rengeteg tárgy, amit az ember kitalált, előállított, aztán oda szállított, gúlába rakott, polcokra tömködött, s ezzel elérte, hogy a vásárlónak nem kell gondolkodnia, mert korábban már mindent elgondoltak helyette, s neki csak a kezét kell kinyújtania, minden a rendelkezésére áll.

Az átlagos afrikai világa egészen más – szegény, nagyon egyszerű, a legegyszerűbb dolgokra – egy ingre, egy tálra, marék gabonára,

korty vízre – redukált világ. Ennek a világnak a gazdagsága és sokszínűsége nem anyagi, megfogható és látható alakban jut kifejezésre, hanem azokban a szimbolikus értékekben és jelentésekben, amelyeket az afrikai ember kölcsönöz a legközönségesebb, a beavatatlanok szemében értéktelen, jelentéktelen dolgoknak. A kakastollat például lehet sötét utat megvilágító zseblámpának tartani, egy csepp olajat pedig golyóvédő pajzsának. A dolgok szimbolikus, metafizikus értelmet kapnak, mert így döntött az ember, aki választásával ezeket a dolgokat más dimenzióba, a lét magasabb szférájába, a transzcendenciába emelte.

Egyszer Kongóban közel kerültem én is a titokhoz: megnézhettem a fiúk beavatási iskoláját. Ennek az iskolának az elvégzése után a fiúk felnőtt férfiakká váltak, szavazati jogot kaptak a törzsi gyűlésben, családot alapíthattak. Ha egy európai meglátogatna egy ilyen, az afrikaiak számára különleges jelentőségű iskolát, a csodálkozástól távra maradna a szája. Mi ez? Hiszen itt semmi sincs! Se padok, se tábla! Csak néhány tüskés bokor, száraz fűcsomók, padló helyett pedig hamuszürke homok. Ez lenne az iskola? És azok a fiúk mégis büszkék és elfogódottak voltak. Nagy tisztesség érte őket. A lényeg ugyanis a közmegegyezés volt, amelyet nagyon komolyan vettek, a mélységes hit: a hagyomány úgy tartotta, hogy az a hely, ahol a fiúk tartózkodtak, a törzsi iskola helyisége. A törzsi iskola pedig az életbe vezette a fiúkat, ezért hát privilegizált, tekintélyes, sőt, szent helynek számított. Egy jelentéktelen dolog fontossá válik, mert így döntöttünk. Képzletünk felkente, magasba emelte azt.

Jó példa lehet az ilyen megnevelő transzformációra Leshina hanglemeze. Ez a Leshina nevű asszony Zambiában lakott. Úgy negyven éves lehetett. Serenge városka utcáin kereskedett. Különösebben semmivel sem tűnt ki. A hatvanas években jártunk, amikor a világ különböző zugaiban még találkozhatott az ember kurbli gramofonnal. Leshinának is volt ilyen gramofonja, mellé egy teljesen kopott, agyonnyúzott lemeze. A lemezen Churchill 1940-es beszéde volt, amelyben az angolokat önmegtartóztatásra, önfeláldozásra szólította föl. Leshina udvara közepére tette a gramofont, és fölhúzta a kurblival. A zöldre festett fémtölcsérből rekedt, mély hörgés, bugyborékolás hallatszott megszakítva egy-egy patetikus, de már nem érthető, megfejthetetlen kiáltással. A bámészkodó, idővel egyre népesebb hallgatóságnak Leshina azt magyarázta, hogy a tölcérből az isten szól, aki őt nevezte ki követének, és aki feltétlen engedelmességet követel. Leshinához egyre nagyobb tömegek zarándokoltak. Hívei, akik többnyire a nincstelen szegények közül kerültek ki, emberfölötti erőfeszítéssel szentélyt építettek az őserdőben, s ott imádkoztak. Minden istentisztelet azzal kezdődött, hogy Churchill recsegő basszusától transzba estek. Az afrikai vezetők azonban röstellik az ilyen vallási megnyilvánulásokat, és Kenneth Kaunda elnök katonákat küldött Leshina ellen, akik aztán a kultikus helyen lemészároltak több száz ártatlan embert, a harcok pedig porrá lőtték az agyagból tapasztott szentélyt.

Amikor egy európai Afrikában jár, a kontinensnek csak egy részét – általában a külső, gyakran nem is a legérdekesebb, és talán a legkevésbé fontos burkát látja. Tekintete a felszínen siklik, nem hatol mélyebbre, mintha nem hinné, hogy minden dolog mögött valamilyen titok lappanghat, és hogy ez a titok magában a dologban is benne rejtőzik. Az európai kultúra nem készített föl minket arra, hogy behatoljunk más világok és kultúrák mélyére, forrásaihoz. A kultúrák drámája – benne az európai kultúráé is – a múltban az volt, hogy első kapcsolataik leggyakrabban az alja népséggel – rablókcal, zsoldosokkal, botrányhősökkel, bűnözőkkel, rabszolgakereskedőkkel és hasonlókkal – való találkozások voltak. Akadtak, nagyrítkán, mások is – tisztességes misszionáriusok, lelkes utazók és kutatók, de a hangnemet, a színvonalat, a légkört évszázadokon át a nemzetközi rablóbanda alakította és határozta meg. Ezeknek a semmirekellőknek eszük ágában sem volt, hogy az idegen kultúrákat megismerjék, közös nyelvet keressenek azokkal, tiszteletet tanúsítsanak irántuk. Többségük sötét, buta, érzéketlen és kegyetlen, gyakran analfabéta bérenc volt. Csak a hódítás, rablás, gyilkolás érdekelte őket. Az ilyen tapasztalatok hatására a különböző kultúrák viszonya – a kölcsönös megismerés, közeledés, összefonódás helyett – ellenségessé, legjobb esetben közömbössé vált. Képviselőik – az említett gonosztevőkön kívül – távolságot tartottak, félttek, kerülték a másikat. A kultúrák közötti kapcsolatokat a bűnözők monopolizálták, s ez határozta meg a kölcsönös viszonyok illetén alakulását. Az emberek megítélésére a legprimitívebb szempont – a bőrszín – nyomta rá bélyegét. A rasszizmus ideológiává lett, ennek alapján határozták meg az emberek a világban elfoglalt helyüket. Fehérek – feketék: ebben a szembeállításban gyakran mindkét fél rosszul érezte magát. 1894-ben egy Lugard nevű angol kis létszámú csapatával Nyugat-Afrika belseje felé nyomul, hogy elfoglalja Borgu királyságot. Először a királlyal szeretne találkozni. Csakhogy jön egy küldönc, aki közli, hogy az uralkodó nem fogadhatja őt. Ez a küldönc, miközben Lugard előtt állva az üzenetet közli, folyton a nyakába akasztott bambuszdedénykébe köpköd: a köpködés megvéd és megtisztít a fehér emberrel való találkozás következményeitől.

A rasszizmus, az idegengyűlölet, a megvetés, a másik kiirtásának szándéka az afrikai gyarmati viszonyokra nyúlik vissza. Ott már évszázadokkal korábban kitalálták és kipróbálták mindazt, amit a totalitárius rendszerek a XX. századi Európába átültettek.

Annak, hogy az afrikai kapcsolatok monopóliuma a már említett sötét bűnözők kezébe került, volt egy másik következménye is, nevezetesen az a tény, hogy az európai nyelvekben nem alakult ki az a szókinccs, amely lehetővé tette volna a másnyelven, nem európai világok megfelelő leírását. Afrika életének óriási területei maradnak érintetlenek, hozzáférhetetlenek az európai nyelvek bizonyos értelmű szegénysége miatt. Hogyan lehet leírni a dzsungel homályos, zöld, fullasztó mélyét? A fák, bokrok százainak mi a neve? Ismerem a „pálma”, a „majomkenyérfa”, az „euphorbia” szavakat, csakhogy a dzsungelben nem nőnek ilyen fák, cserjék. Hát az Ubangi és Ituri mentén növő hatalmas, tízemeletrnyi faóriásokat hogy hívják? Minek nevezik a rengeteg fajta rovar, amellyel tele van minden, amelyek folyton csípi, marják az embert? Néha meg lehetne találni a latin elnevezést, de mit mondana az az átlagolvasónak, akinek nincsenek mélyreható növénytan és állattan ismeretei? És akkor még nem is említettük a lélek, a hiedelmek, az emberi mentalitás egész területét. Minden európai nyelv gazdag, de csak saját kultúrájának leírásában, saját világának bemutatásában gazdag. Amikor más kultúra területére merészkedik, s megpróbálja azt leírni, fény derül korlátozottságára, fejletlenségére, szemantikai tanácstalanságára.

Afrika: ezernyi szituáció. A legkülönbözőbb, változó, egymással szöges ellentétben álló szituációk. Valaki ezt mondja: – Ott háború van. És igaz az. Másvalaki: – Ott nyugalom van. És neki is igaz az. Mert minden attól függ, hol és mikor.

Afrikában a gyarmatosítást megelőző időkben – vagyis nem olyan nagyon régen – több mint tízezer államocská, királyság, etnikai szövetség, föderáció létezett. Ronald Oliver, a Londoni Egyetem történésze *The African Experience* /New York, 1991/ című könyvében egy általánosan elterjedt paradoxonra hívja fel a figyelmet: szokássá vált azt mondani, hogy az európai gyarmatosítók végrehajtották Afrika felosztását. – Felosztását? – csodálkozik Oliver. – De hiszen az brutális, tüzzel, vassal végrehajtott egyesítés volt! A tízezres számot ötvenre redukálták!

De azért még így is sok minden megmaradt abból a sokszínű mozaikból – a kavicsokból, kockákból, kagylókból, fadarabkákból, fémlemezecskékből, levelekből kirakott, szemünk előtt vibráló képből. Ahogy egyre inkább belefeledkezünk ebbe a képbe, látjuk, hogyan változtatják az összerakás játék elemei a helyüket, formájukat, színüket, míg végül olyan látványban lesz részünk, amely szinte elkábit változatosságával, gazdagságával, színes villódzásával.

Néhány ével ezelőtt Tanzánia mélyén, a Mikumi Nemzeti Parkban töltöttem ismerőseimmel a karácsonyt. Szép meleg, szélcsendes este volt. Egy tisztáson, a szabad ég alatt állt néhány asztal, rajtuk sült hal, rizs, paradicsom, pombe nevű helyi sör. Mindenütt gyertyák, mécsesek, petróleumlámpák égtek. Kellemes, laza hangulatban ültünk. Ahogyan az ilyen esetekben Afrikában lenni szokott, mindenki mesélt, tréfálgzott, nevetgált. Voltak köztünk tanzániai miniszterek, voltak nagykövetek, tábornokok,

törzsfőnökök. Már éjfél is elmúlt, amikor hirtelen úgy éreztem, hogy a megvilágított asztalok mögött kezdődő áthatolhatatlan sötétség hintázni, dübögni kezd. Minden nagyon gyorsan történt. A dübörgés erősödött, s hátunk mögül, az éjszaka sötétjéből előbukkant egy elefánt. Nem tudom, állt-e már olvasóim közül valaki szemtől szemben egy elefánttal, de nem állatkertben vagy cirkuszban, hanem afrikai őserdőben, ott, ahol az elefánt a világ veszedelmes ura. Láttára halálos félelem fogja el az embert. A csordájától elszakadt magányos elefánt gyakran valóságos ámokfutó, esztét veszített vadállat, amely rátámad a falvakra, széttiporja a kunyhókat, megöli az embereket és állatokat.

Az elefánt valóban hatalmas; átható, kutató tekintete van, és hallgat. Nem tudjuk, mi játszódik le böhöm nagy fejében, mit tesz a következő pillanatban. Áll még egy kicsit, aztán elindul az asztalok között. Az asztaloknál halotti csönd, mindenki mozdulatlanul, a félelemtől dermedten ül. Nem szabad mozogni, nehogy feldühödjön az elefánt, mert gyors állat, nincs előle menekvés. Másfelől viszont, ha az ember mozdulatlanul ül, kiteszi magát a támadásnak: a mázsás súlyú lábak halálra tapossák.

Az elefánt tehát föl-alá sétál, nézegeti a terített asztalokat, a fényeket, a megdermedt embereket. Látszik a mozgásán, fejének himbálódzásán, hogy ingadozik, nem tud dönteni. És így tart ez a végtelenségig, az örökkévalóságig. Egyszer csak elkapom az állat tekintetét. Komoly, súlyos pillantásokat vetett ránk, valamiféle mély, mozdulatlan szomorúság volt abban a nézésben.

Az elefánt végül, miután néhányszor körbejárta az asztalokat és a tisztást, otthagyt minket, eltűnt, beleolvadt a sötét éjszakába. Amikor abbamaradt a dübörgés, és a sötétség újra mozdulatlaná vált, a mellettem ülő tanzániaiak közül valaki megkérdezte: – Láttad? – Igen – válaszoltam még mindig dermedten –, egy elefánt volt. – Nem – mondta az illető. – Afrika Szelleme jelenik meg mindig elefánt alakjában. Mert az elefántot egyetlen állat sem képes legyőzni. Sem az oroszlán, sem a bivaly, sem a kígyó.

A beállt csöndben mindenki szétszéledt a házakba, a fiúk pedig eloltották az asztalokon égő gyertyákat, mécseseket. Még éjszaka volt, de már közeledett a legkáprázatosabb afrikai pillanat – a napfelkelte.

(Vége)

Fordította: *Szenyán Erzsébet*